

Editörden/Editorial/من رئيس التحرير

İbrahim HATİBOĞLU, Uluslar arası Açılımların İlk Meyvesi...

Makaleler/Articles/مقالات

Halis AYDEMİR, Ömer b. Abdullâh b. ‘Urve’nin Güvenilirlik Katsayısı:
İhtimal Hesapları Merkezli Hadis Rivayet Sistemi Teorisine bir Uygulama/
*The Reliability Coefficient of ‘Umar b. Abdullâh b. ‘Urwa: An Application
of the Theory of System of Transmission of Hadith Based on Probability Calculations*

Recep ŞENTÜRK, Critical Methods on Hadîth: Self Reflexivity
in Hadîth Scholarship/*Hadis Tenkit Metotları: Hadis İlminde Öz Eleştiri*

İshak Emin AKTEPE, Schacht ve ‘Şâfi’ nin Hayatı ve Şahsiyeti Üzerine’
Adlı Makalesinin Tahlil ve Tenkidi/*Examination and critique of Schaht
and his article on “On Shafi’s life and Personality*

Mirza TOKPINAR, ‘Men teşebbehe bi-kavmin fe-huve minhum’
Hadisi Üzerine Bir İnceleme/*A Study on the Hadîth
‘Man tashabbaha bi-qawmin fa-huwa minhum’*

Yunus MACİT, Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları/
The Essential Rules of the Education on the Environment in the light of the Sunnah

Tercüme/Translation/ترجمة

Harald MOTZKI, İbn Şihâb ez-Zührî’nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi/
The Jurisprudence of Ibn Şihâb az-Zuhrî: A Source-critical Study
(Çev. Fatma KIZIL)

Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları

“The Essential Rules of the Education on the Environment in the light of the Sunnah”

Yunus MACİT, Yrd. Doç. Dr.*

Abstract: Education on environment can provide long term solution to the environmental pollution, one of the human tragedies. It is necessary to make the human being as a person who looks after natural environment well, and make him/her repair the harms he/she had them, sensitive towards the environment, informed about it and finally gained good attitudes towards it. It is very clear that the teachings of the Prophet Muhammad about the education on environment must be reconsidered very well. Yet, He by His words and by His actions has made Muslims become sensitive to their environments and, educated them in their relations with the environment.

Citation: Yunus MACİT, “Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, III/2, 2005, pp. 111-128.

Key words: Prophet, Human, Environment, Education, Human Education on Certain Environment.

Giriş

Canlı ve cansız bütün varlıklar çevresiyle sürekli bir ilişki ve etkileşim halindedir. Bitkilerin ve hayvanların belirli ölçülerdeki etkilerine karşılık insanlar, çeşitli alanlardaki sınır tanımayan çalışmalarıyla çevrede belirleyici nitelikte değişikliklere yol açabilmektedirler. Çevre sorunları insanlığı tehdit eden boyutlara ulaşmış ve dünya toplumlarının gündeminde en önemli sırada yer almıştır. Ne var ki bu sorunlar karşısında günümüz insanların çoğunun yeterli bir sorumluluk bilinci taşıdığını söylemek mümkün değildir.

İnsanın dengeli ve sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi, çevresindeki canlılar ve eşyadan nasıl yararlanacağını veya onların zararlarından nasıl korunacağını bilmesi ve sorumluluğunu hissetmesiyle yakından ilgilidir. Yaşadığı ve diğer canlılarla paylaştığı doğal çevreyi korumak ve yaptığı tahribatı gidermekle yükümlü olduğuna göre önce insanı doğaya karşı duyarlı hale getirmek, bilgilendirmek ve ona doğru davranışları kazandırmak zorunluluğu vardır. Çevrenin korunması için ilmi, teknolojik, hukuki ve politik tedbirlerin yanında tesirli ve kapsamlı bir çevre eğitimi politikasının da tesbit edilmesi ve uygu-

---

* KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi, ymacit@ktu.edu.tr

lanması zorunludur. Zira geniş kitleleri çevreye karşı daha duyarlı hale getirebilmek, onlara bilinçli davranış ve yaklaşımlar kazandırabilmek ancak iyi bir çevre eğitimi ile mümkündür.¹

Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda çevre eğitimi konusunda stratejiler tesbit edilirken insan-çevre ilişkilerini belli bir sisteme yerleştirmiş olan İslâm dininin bu konuda ortaya koymuş olduğu anlayış göz ardı edilemez. Çünkü Hz. Peygamber tebliğ görevini yeryüzünde bir çevre içinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla onun getirdiği din ve hayat anlayışının çevreden ayrı ve ona duyar-sız olduğunu düşünmek mümkün değildir. Resûlullah söz ve uygulamaları ile müslümanları çevrelerine karşı duyarlı hale getirmiş ve onları bu hususta eğitmiştir. Bu makalede ilk olarak Kur'an ve sünnet çerçevesinde İslâm'ın çevre eğitimiyle ilgili ilkeleri belirlenmeye çalışılacaktır. Ancak konunun açıklık kazanması için öncelikle çevreyi oluşturan unsurlara ve bunların öneme işaret etmek gerekmektedir.

A. Çevre Unsurlarının Tanıtımı ve Değerinin Belirtilmesi

Çevre eğitimi söz konusu olduğunda, öncelikle eğitimcinin ve eğitimecek insanın içinde yaşadıkları çevrenin unsurlarını tanımaları gerekmektedir. Çevre unsurlarını farklı şekillerde ifade etmek mümkün olmakla birlikte bunları insan, insanın içinde yaşadığı evren ve insan-evren ilişkisinin belirlendiği hayat anlayışı olarak üçe ayırmak mümkündür. Çevre eğitimi ile ilgilenen eğitimcinin başarılı olmak için öncelikle bu üç unsuru muhataplarına tanıtması ve bunların önem ve değerini kavratması gerekmektedir.

Çevre sorunlarının kaynağı olan insan, çevre hususunda eğitilmekle aynı zamanda bu sorunların çözümüne katkıda bulunabilir. İnsanın eşya ve olaylar karşısında nasıl bir tavır sergileyeceğini, hataya düşülmemesi için neler yapılması gerektiğini ortaya koymak üzere Hz. Peygamber ümmetini eğitirken genel olarak insanda var olan güzel yetenekleri ve zaaf noktalarını âyetlerin ışığında tanıtmaya çalışmıştır. Buna göre insan en güzel şekilde yaratılmış, sonra aşağıların aşağısına döndürülmüştür.² İki tipten biri "ahsen-i takvîm" üzere oluşuna uygun, müttaki, şükredici, hayır işleyen, çevresini koruyan ve güzelleştiren insandır. Diğeri ise, "esfel-i sâfilîn"e yuvarlanmış, zâlim, günahkâr, nankör, kötülük işleyen, çevresine ve çevresindekilere zarar veren insandır.³ İnsanoğlu, kimliğini ve beşerî özelliklerinin hakikatini kaybettiğinde yeryüzünde bozulmalar ve sorunlar büyümüş ve yayılmıştır.

---

¹ Yusuf Ekinci, *Makaleler*, İstanbul 1992, s. 26-27.

² et-Tîn 95/4-5.

³ Mâlik, *Muvatta*’, “Cenâiz”, 54; Buhârî, “Rikâk”, 42; Müslim, “Cenâiz”, 61; Nesâî, “Cenâiz”, 48.

İnsanın ruhî ve ahlâkî değişiminin çevrenin şekillenmesinde önemli rolü olduğu bilinmektedir.⁴ İnsan imtihan için yaratıldığından⁵ hayra ve şerre, hakka ve batıla, iyiye ve kötüye yönelebilecek kabiliyetlere sahip kılınmıştır.⁶ Bu kabiliyetteki insanı Allah, kötülük yapmaktan sakındırarak zorlamaksızın iyiliğe teşvik etmiştir.⁷

Âyetlerde⁸ ve hadislerde⁹, insanın kendi karakterinden kaynaklanan zafiyeti, aceleciliği, ihtirası, sabırsızlığı, nankörlüğü, şımarıklığı, azgınlığı, arzularına ve isteklerine düşkünlüğü, bilgisizliği gibi çevre eğitimi açısından göz ardı edilemeyecek olan ve dünya çevresini yaşanmaz hale getirebilecek bazı olumsuzluklara dikkat çekilmiştir. Akıl ile idrak olunanları tasavvur etme, sanat öğrenme ve ahlâkî faziletleri kazanma gibi vasıflar insana mahsus fiil ve davranışlar olup insan bu özellikleri sebebiyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır.

Sahip oldukları bu olumlu ve olumsuz özelliklerinin insanlara tanıtılmasının günümüz çevre sorunlarının çözümünde önemli bir katkı olacağı unutulmamalıdır. Zira çevre unsurlarının en önemlisi ve etrafındaki varlıkların hareket mihveri olan insan, varlıkları ciddi, büyük ve hassas bir hedefe doğru yürütecek ve emre âmâde kılacak olandır. Allah Teâlâ'nın ilk insan Hz. Âdem'i yarattığında, ona bütün isimleri öğretmiş olması¹⁰, insana çevre içinde yüklenilen fonksiyonu açıkça göstermektedir. Allah doğayı, göklerde ve yeryüzünde

⁴ Sabri Orman, "İktisat ve Çevre", *İnsan ve Çevre*, İstanbul 1992, s. 111; Fevzi Samuk, "Çevre ve Ruh Sağlığı", *İnsan ve Çevre*, İstanbul 1992, s. 315-316.

⁵ el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/154, 189; el-Mâide 5/48; el-En'âm 6/165; el-Enfâl 8/17; Hüd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Enbiyâ 21/35; el-Ahzâb 33/11; Muhammed 47/31; el-Mülk 67/2.

⁶ el-Beled 90/10; eş-Şems 91/7; Tirmizî, "Tefsîr" 3 (hadis nr: 2988).

⁷ Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 14; 15; 103; 104-105; Tirmizî, "Zühd", 52 (hadis nr. 2839), "Vitr", 17 (hadis nr. 479), "Birr", 46 (hadis nr. 1971); İbn Mâce, "Zühd", 23 (hadis nr. 4212), "Duâ", 5 (hadis nr. 3849).

⁸ İlgili âyetlerden bir kısmı için bk. el-Bakara 2/120; 145; 204; Âl-i İmrân 3/14; en-Nisâ 4/28; 135; el-Mâide 5/49; el-A'râf 7/176; Hüd 11/9-10; Yûsuf 12/87; el-Hicr 15/55-56; en-Nahl 16/4; el-Kehf 18/28, 54; Tâhâ 20/16; el-Hac 22/ 66; el-Furkân 25/43; er-Rûm 30/29, 33-34, 36; el-Ahzâb 33/72; Yâsîn 36/77; Sâd 38/26; ez-Zümer 39/8, 53; el-Fussilet 41/49-51; Şûrâ 42/8; el-Alak 96/6-7; el-Âdiyât 100/8.

⁹ İlgili hadislerden bir kısmı için bk.Mâlik, *Muvatta'*, "Hüsnü'l-huluk" 1; Ahmed, *Müsned*, I, 403, VI, 68, 155; Buhârî, "Mezâlim" 15, "Cihad", 37, "Cizye", I, "Enbiyâ", 19, "Menâkıb", 25, "Megâzi", II, 12, "Tefsîr", 30, 38, 39, 44, "Edeb", 76, "Rikâk" 7, 10, II, 53, "İtisâm", 18, "Tevhîd", 5, 49; Müslim, "İmân", 327 (hadis nr. 194), "Zekât", 116 (hadis nr. 1048), 117, 118 (hadis nr. 1049), 119 (hadis nr. 1050), 123 (hadis nr. 1052), "Fezâil", 30 (hadis nr. 2296), "Zühd", 6 (hadis nr. 2961); Ebû Dâvûd, "Cihad", 97 (hadis nr. 2649), "Melâhim", 5 (hadis nr. 4297), "Edeb", 3 (hadis nr. 4784); Tirmizî, "Birr", 66 (hadis nr. 2013), 73 (hadis nr. 2021), "Daavât", 69 (hadis nr. 3478), "Zühd", 27 (hadis nr. 2337), "Kıyâmet", 17 (hadis nr. 2447), 25 (hadis nr. 2459), 26 (hadis nr. 2461), 29 (hadis nr. 2464); İbn Mâce, "Zühd", 31 (hadis nr. 4260); Nesâî, "Zekât", 81 (hadis nr. 2579); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saïd b. Besyûni Zağlûl), Beyrut 1410/1990, VII, 369-370 (hadis nr. 10613, 10616).

¹⁰ el-Bakara 2/31; Buhârî, "Tevhîd", 19.

bulunanları insanın hizmetine vermiştir.¹¹ Hatta denebilir ki evreni insan için yaratmıştır.¹² Onu yeryüzünde şerefli bir makama yerleştirmiş,¹³ orada tasarufta bulunma kudreti vermiştir.¹⁴ İşte Hz. Peygamber müslümanları, öncelikle insanın sahip olması gereken değerleri öğretmek suretiyle eğitmeye çalışmıştır. Unutulmamalıdır ki insana değer vermeyen bir düşünce sisteminde, insanın iyi bir çevre ortamında yaşama hakkına saygı gösterilmesi de beklenemez.

Ancak insanın kendisini ve sahip olduğu değerleri tanıyıp bilmesi çoğu kere yeterli olmamaktadır. Özellikle çevre açısından yaklaşıldığında insanın hayata bakış açısı da önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in insanlığa takdim ettiği hayat anlayışında, insanlar doğayla veya doğadan elde ettikleri kazançla yetinmedikleri gibi onu ihmal de edemezler.¹⁵ İnsanların dünyada yaşamlarını sürdürmeleri, doğayı tahrip ve ihmal etmeyi, kirletmeyi ve ondan kopmayı gerektirmez. Bilakis doğayı yıkmadan, kirletmeden, ondan kopmadan ve insan fitratını bozmadan güzel bir çevre içinde kültür ve medeniyetlerini geliştirmelidirler. Hz. Peygamber insanların, dünya hayatının tamamen değersiz olduğu görüşünü benimseyerek hayatın sorumluluğundan kaçmalarını, Allah'ın yeryüzünü imar emrini terkederek yeryüzünü tahrip etmelerini, çevrelerine duyarsız kalmalarını hoş görmemiştir. Ayrıca o, sadece dünya hayatının geçерliliğini dikkate almayı¹⁶, dünyayı yarımı olmayan bir gün olduğundan emin olarak çevrelerine ve dünya nimetlerine, obur bir insanın sofradaki yemeklere saldırması gibi saldırarak onun ifsat ve tahrip edilmeye çalışılmasını da doğru bulmamaktadır.¹⁷

Kendi kimliğini ve hayatın gerçeğini bilen kimseye bu bilgilerin yararlı olabilmesi için çevresindeki varlıkların gerçek yönünü de kavraması gerekir. Menfaatlerini gerçekleştirmek üzere yaşama ve refah vasıtalarının gözetimi için insanlığın hizmetine verilmiş varlıklar topluluğu olan evren, insan için yaratılmıştır.¹⁸ Yeryüzü, rızıklanmaları için insanların emrine verilmiş ve faydalanmaları hususunda onlara boyun eğdirilmiştir.¹⁹ En küçüğünden en büyüğüne kadar evrendeki bütün varlıklar, düşünen ve inanan insan için alelade bir şey değildir. Her şeyin fizikî kıymetinin ötesinde manevî bir değeri vardır. Her şey Allah'ın işaretidir ve O'nu her an zikreden, O'na daimi surette ibadet eden

¹¹ el-Câsiye 45/13.

¹² el-Bakara 2/29.

¹³ el-A'râf 7/10.

¹⁴ Kur'an'da insana boyun eğdirilen şeylerle ilgili olarak bk. en-Nahl 16/12, 14; el-Hac 22/65; Lokmân 31/20; ez-Zuhruf 43/12; el-Câsiye 45/12.

¹⁵ el-Kasas 28/77.

¹⁶ Tirmizi, "Zühd", 44 (hadis nr. 2377); İbn Mâce, "Zühd", 3 (hadis nr. 4109).

¹⁷ M. Saîd Ramazan el-Bûtî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet* (trc. Resul Tosun), İstanbul-1987, s. 62-75.

¹⁸ el-Bakara 2/29; en-Nahl 16/5, 12, 14; İbrâhim 14/32-33; el-Hacc 22/36-37, 65; Lokmân 31/20; ez-Zuhruf 43/12; el-Câsiye 45/12-13.

¹⁹ el-Câsiye 45/13; el-Mülk 67/15.

varlıklardır.²⁰ İşte bu bakımdan varlıklar bir çeşit kutsaldır ve onları yaratılıştan kutsal görme, İslâm çevreciliğinin esas metafizik temelini oluşturmaktadır.²¹ Ayrıca Hz. Peygamber doğal çevreyi, yağmalanmaya ve sömürülmeye âmâde bir yurt olarak değil, insanın içinde yaşadığı evi olarak takdim etmektedir. Dolayısıyla bir müslüman, kendisinin yeryüzünde yolculuğa çıkmış ve başka bir dünyaya yönelmiş bir yolcu olduğunun bilincindedir.²² Çevresiyle uyum içinde yaşamaktadır. Zira kendisini ilâhî kanunlara teslim etmiştir. Allah'ın kanunuyla ve doğal çevresiyle barış ve ahenk içerisinde hayatını sürdürmüştür.

Hz. Peygamber'in öğretisiyle insanı, onun hayat anlayışını ve evreni tanımayı öğrenen müslümanlar, çevreye her zaman bir ölçüde sahip çıkmışlar, onu sorun haline getirmemişlerdir. Çünkü bu anlayışa göre çevreye yapılan bir kötülük, Allah'a karşı yapılmış gibi değerlendirilmiştir.²³

B. Çevre Eğitiminde İç Disiplin

İnsanın yapısından kaynaklanan birtakım nitelikleri vardır. Bunlardan kötü dediğimiz kibir, gurur, kıskançlık, egoistlik gibi olanlar bir kayda bağlanmaz, belli bir gayeye yöneltilmez, serbest bırakılırsa insan kendi yaratılış gayesine, toplumun ve çevrenin aleyhine azgınlaşır, eylemleri zulüm halini alır. İnsanlar sadece kendi menfaatleri, hevâ ve hevesleri doğrultusunda hareket ederlerse, çevrenin korunması mümkün olmaz. Öyleyse insana maddî ve manevî sorumluluk yükleyen, kendi iradesiyle boyun eğeceği bir yasa, bir ölçü gerekmektedir. Böyle bir yasa, kulunu her yönü ile ihata eden Allah tarafından konulan, insanların vicdanlarının derinliklerinde hissedebileceği ahiret inancı ve yaptıkları her şeyin hesabını verme korkusu olabilir.

İnsanların vicdanen eğitilmesi, çevrenin korunmasında ve güzelleştirilmesinde en önemli rolü oynar. Çünkü bunun gerçekleştirilmesi insana bağlıdır. Allah insanı vicdanen eğitmeye büyük önem vermiştir. Kur'an'ın inişinden itibaren on üç yıl süren Mekke dönemi boyunca çoğunlukla vicdan terbiyesi üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan İslâm, insanların özel hallerinden tutun da onların oluşturduğu toplum ve toplumlar arası münasebetleri kapsayacak bir sistem haline gelmeden önce, bu sistemi ayakta tutacak esasları tayin ve tesbit etmekle işe başlamıştır.

İnsanın yaratılışının gayesi ve dünyadaki görevi, dünya nimetlerinden belli bir süre faydalanıp, geçinip gitmek değildir. Çünkü o, bu dünyada sonsuz

²⁰ el-Bakara 2/164; Fussilet 41/37; el-Câsiye 45/3, 4; Buhârî, "Libâs", 2, "Nikâh", 88, "Küsûf", 1, 2, 4-6, 9, 13, 15, 17; Müslim, "Küsûf", 1-3, 6, 9-10, 17, 21, 22, 27, 28.

²¹ Mehmet Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, Ankara 1992, s. 38.

²² Buhârî, "Rikâk", 3; Tirmizî, "Zühd", 25 (hadis nr. 2333), 44 (hadis nr. 237); Ebû Dâvûd, "Libâs", 43 (hadis nr. 4149).

²³ Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, s. 38.

kalacak değildir. Ne kadar nimetlerle dolu olursa olsun, bu dünya hayatı ölümle noktalanacaktır. İnsan için hayat ve ölüm, faydalandığı nimetler, karşılaştığı kötülükler birer imtihandır.²⁴ Çünkü o, bu dünyaya yalnız Allah'a kulluk yapması için gönderilmiştir.²⁵ O halde insan, Allah'ın kendisine verdiklerinden ve işlediklerinden sorumlu tutulacaktır.²⁶ İslâm'da, Allah'a kulluk yalın bir iman ve belirli zamanlarda yapılan ibadetlerle sınırlandırılmamıştır. Kur'an ve sünnetin ön gördüğü kulluk, bunlarla birlikte insanın dünya hayatındaki bütün faaliyetlerini kapsar. Bu durumda insanların, Allah'ın koyduğu ölçüler çerçevesinde bulunmaları, yeryüzünde zulüm ve kötülüğe karşı durmaları ve imar faaliyetlerinde bulunup çevreyi güzelleştirmeleri kulluğun gereklerinden sayılmıştır.

Kur'an ve sünnetin fertlere verdiği vicdanî eğitim ile onlara bazı sorumluluklar yüklemesi tabiidir. Bir âyette "İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mi sanır?"²⁷ buyrulmaktadır. Yüce Allah'ın sayısız nimetlerini insanların emrine sunmasında elbette bir hikmet vardır. İnsan kendisine verilen nimetlerle denenmek ve yeryüzünde Allah'ın hükümlerini yerine getirmek için yaratılmıştır. Sorumluluğunun büyüklüğüne rağmen bu imtihan dünyasında insanı hevâ ve hevesleri azgınlaştırabilir. Azgınlığının engellenebilmesi için ise, insanın faaliyetlerinin bir kayda bağlı olması zarureti vardır. Kur'an, önce yoktan var eden her şeyi gördüğü bilen tek bir Allah inancı, sonra da ahiret ve yaptıklarından hesaba çekilme inancı ile insanı ve faaliyetlerini bir kayda bağlamıştır. Bu kayıt ve ölçü, hiçbir otoritenin ve müdahalenin olmadığı yerde bile insanı, diğer insanlara ve varlıklara zulmetmekten alıkoyar. Bu, İslâm'da, insanın kendi kendisini denetlemesi manasına gelen otokontrol sisteminin var olduğunu göstermektedir.

İslâm'a göre ahiret inancının manası, insanın bu dünyada kendisini mutlak olarak hür görmemesi gerektiğini, iyi ya da kötü bütün yaptıklarının hesabını bundan sonraki hayatta vereceğini, yaptıklarının neticesine göre azap veya mükâfata hak kazanmış olacağını bilmesi ve bunu kabul etmesidir. Kısacası yaptıklarından sorumluluk duymasıdır. Öldükten sonra dirileceği ve ahirette bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği inancı, insanı her türlü kötülükten, çevre tahribatı yapmaktan ve zulümden alıkoyacaktır. Ahiret inancından başka yaratılışı icabı haris ve nankör yönleri bulunan insanoğlunun gözünü ve gönlünü doyuracak, faaliyetlerine ölçü koyacak bir inanç düşünülemez. Gerçek manada ahirete inanan bir insanın, bu dünyada kötülük yapması oldukça zordur. İslâm'ın kurduğu bu kontrol sistemi, insanı bütün kötü fiillerden uzaklaştırır, kaçındırır ve onun bu dünyada huzur ve saadet içerisinde yaşama-

²⁴ el-Enbiyâ 21/35; el-Mülk 67/2.

²⁵ ez-Zâriyât 51/56.

²⁶ ez-Zilzâl 99/7-8; et-Tekâsür 102/8.

²⁷ el-Kiyâmet 75/36.

sını temin eder. Aynı zamanda bu inanç, insanlar arasında kötülöklere sebep olan bencilliğı ortadan kaldırıp, onlara evrensel bir diğerkâmlık sağlamış olur. Zira İslâm nazarında iyiliğı yönelik faaliyetlerin bütünü Allah katında ibadet kabul edilmektedir. O halde insanı her türlü kötölükten alıkoyan, iyilik yapıp, hayra yönelten bu ahiret inancı, çevre üzerinde bir dünya barışı sağlamanın en esaslı unsuru olabilir.

C. Hz. Peygamber'in Çevre Eğitiminde Kullandığı Metotlar

1. Genel Tebliğinde Çevre Unsurlarına Yer Vermesi

Hz. Peygamber İslâm dinini tebliğ ederken muhataplarının konuyu daha iyi anlayabilmeleri için, onların da bildiğı çevre unsurlarına dikkat çekmekte, bu suretle hem maksadını daha iyi ortaya koyabilmekte, hem de bu yolla çevre bilincinin yerleşmesine öncülük etmiş olmaktadır. Özellikle bu metodu Resûlullah'ın teşbih yoluyla anlatımlarında görmekteyiz.

Kur'an'da Allah'ın kudreti, insanlara olan ihsanı ve verdiği sayısız nimetler anlatılırken, dikkatle okuyan bir kimsede ağaç, bağ ve bahçe bilinci oluşturacak bir üslup kullanılmış, çeşitli bitkilere, mahsul ve meyvelere, büyük ve sık ağaçlı bahçelere ve meralara temas edilmiş, yeryüzünün âdeta cennete çevrilmiş bir tasviri yapılmıştır.²⁸ Bir âyette ise insanlara önce çok güzel bir yeryüzü cenneti tasviri sunulmakta, sonra birden bire o güzelim bahçenin içine bir ateş düşerek yandığı hayal ettirilmektedir:

“Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyvenin bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun, himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın, derken bağı ateşli (yıldırımli) bir kasırga vursun da orası yaniversin? Allah düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.”²⁹

Böyle bir bahçe sahibinin bu yangından dolayı üzülmemesi mümkün değildir. Burada yapılan tasvirler, bir taraftan güzel bir çevrenin değerini ve önemini düşündürürken, diğer taraftan da çevreyi tahrip edecek davranışların ne kadar olumsuz etkilerinin olacağı hususunda insanlar ikaz edilmektedirler. Bir başka âyette³⁰ de Allah, hayvanların ve kuşların insanlar gibi toplum hayatı yaşadıklarını, bu özellikleriyle de insanlara benzediklerini belirtmek suretiyle insanlarla diğer canlılar arasında kurulması gereken yakınlığa dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber'in çeşitli hadislerinde de benzer ifadeler görmekteyiz. O, bir rüyasını arkadaşlarına şöyle anlatmıştır:

²⁸ el-En'âm 6/99, 141; İbrâhim 14/32; el-Hicr 15/22; en-Nahl 16/11; el-Hac 22/5; eş-Şu'arâ 26/132-134; Rahmân 55/12; el-Vâkıa 56/27-33; en-Nebe' 78/14-16; Abese 80/25-32.

²⁹ el-Bakara 2/266.

³⁰ el-En'âm 6/38.

“Rüyamda kendimi Mekke'den, hurma ağaçları bulunan bir beldeye hicret ettiğimi gördüm. Ben bunu hicretimin Yemâme'ye veya Hecer'e olacağı şeklinde yorumlamışım, meğer Yesrib'e imiş”.³¹

Bir başka rüyasında gördükleri ile ilgili olarak ise Hz. Peygamber şunları söylemektedir:

“... Beraberce yürüdük. İri iri ağaçları olan bir bahçeye geldik. İçerisi her çeşit bahar çiçekleriyle doluydu. Bu bahçede çok uzun boylu bir adam vardı. Semaya yükselen başını neredeyse göremiyordum. Etrafında çok sayıda çocuklar vardı. Ben yine:

-Bunlar kimdir? dedim. Cevap vermeyip:

-Yürü! Yürü! dediler. Beraberce yürüdük. Ulu bir ağacın yanına geldik. Bundan daha büyük ve daha güzel bir ağaç hiç görmedim. Arkadaşlarım:

-Ağaca çık! dediler. Beraberce çıkmaya başladık. Altın ve gümüş tuğlalarla yapılmış bir şehre doğru yükseliyorduk. Derken şehrin kapısına geldik. Kapıyı çalıp açmalarını istedik. Açtılar ve beraberce girdik. Bizi bir kısım insanlar karşıladı. Bunlar yaratılışça bir yarısı çok güzel, diğer yarısı da çok çirkin kimselerdir. Sanki böylesine güzellik, böylesine çirkinlik görmemişsindir. Arkadaşlarım onlara:

-Gidin şu nehre girin! dediler. Meğerse orada açıkta bir nehir varmış. Suyu sanki sâfi süttü, bembeyaz... Gidip içine girip çıktılar. Çirkinlikleri tamamen gitmiş olarak döndüler. İki tarafları da en güzel şekli almıştı.³²

Âyet ve hadislerde zikredilen bu gibi tasvirler, insanın çevresine karşı bir sevgi bağının oluşmasına, onları korumasına ve geliştirip güzelleştirmesine yönelik bir psikolojinin oluşmasına zemin oluşturmaktadırlar.

2. Tasvir ve Benzetmelerle Teşvik Etmesi

Tasvir ve benzetme Hz. Peygamber'in kullandığı önemli bir eğitim ve öğretim metodudur. O, benzetmelerinin birçoğunu yakın çevresinden seçmiş ve insanların yaşadığı her çevrede bulunabilecek nesnelere örneklendirme yolunu benimsemiştir.³³

Söz gelimi o kendisiyle gönderilen ilim ve hidayetten yararlananların durumunu toprağın yağmurdan faydalanması ve bunun neticesinde insanlara fayda sağlaması cihetiyle ele almakta, aynı zamanda ideal toprak çeşidi ve insanların ondan faydalanmasını da şu şekilde dikkatlere sunmaktadır:

“Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidayetin misali, bir araziye düşen yağmur gibidir. (Bilindiği üzere) bazı araziler var, tabiatı güzeldir, suyu kabul eder, bol bitki ve ot yetiştirir. Bir kısım arazi vardır münbit değildir, ot bitirmez, ama suyu tutar. Onun tuttuğu su ile Cenâb-ı Hak insanları yararlandırır: Bu sudan kendileri içerler, hayvanlarını sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir araziye daha isabet eder ki, bu ne su tutar ne ot bitirir. Bu temsilin biri Allah'ın dininde ilim sahibi kılınana delâlet eder, böylesini Allah benimle

³¹ Buhâri, “Ta'bir”, 39, 44, “Menâkıb”, 25, “Megâzi”, 9, 26, “Menâkıbü'l-ensâr”, 45; Müslim, “Rü'yâ”, 20.

³² Buhâri, “Ta'bir”, 48, “Sıfâtü's-salât”, 156, “Teheccüd”, 12, “Cenâiz”, 93, “Cihâd”, 4, “Bed'ül-halk”, 6 “Enbiyâ”, 8, “Edeb”, 69; Tirmizî, “Rü'yâ”, 10 (hadis nr. 2295).

³³ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya, 1997, s. 174.

göndermiş olduğu hidayetten yararlandırır yani hem öğrenir, hem öğretir. Temsilden biri de, buna iltifat etmeyen Allah'ın benimle gönderdiği hidayeti hiç kabul etmeyen kimseye delâlet eder".³⁴

Resûlullah, salih ve kötü kimselerle oturup kalkmanın sonuçlarının insanları nasıl etkileyeceğini de şu şekilde dile getirmektedir:

"İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da onun pis kokusu üzerine siner."³⁵

Böylece Hz. Peygamber iyi insanlarla beraberliğin ve kötü insanlardan uzak durmanın önemini anlatmaya çalışırken bir taraftan da havası temiz ve güzel kokulu bir yerde bulunmanın isli ve dumanlı bir mekânda bulunmaktan daha güzel olduğunu hatırlatmış olmaktadır.

3. Örnek Davranışlar Sergilemesi

Hz. Peygamber, hayatın her kademesinde görev almış ve örnek olmuştur. Onun bu yönü çevre eğitiminde de kendini göstermektedir. Nitekim o çeşitli vesilelerle müslümanları ağaç dikmeye ve yeşil bitki örtüsünü korumaya teşvik etmiş, bizzat kendisi böyle faaliyetlere katılmış, zaman zaman ağacı, yeşilliği ve suyu güzel olan yerlere giderek dinlenmiş, böylece bu güzelliklerin insan hayatında önemli bir yeri olduğunu kendi şahsında göstermiştir.³⁶ Bu, onun çevre eğitiminin dayandığı temel açısından dikkat çekici bir yaklaşımdır ve konuya psikolojik bir boyut kazandırmaktadır.

Resûlullah'ın çevre eğitiminde belirgin bir şekilde görülen özelliklerden biri de bizzat göstererek ve uygulayarak örnek olmasıdır. Hürriyetini elde edebilmesi için üç yüz (veya beş yüz³⁷) fidan dikmek zorunda kalan Selmân-ı Fârisî'nin bu durumunu fırsat bilmiş, diğer müslümanları fidan temini ve kuyu kazmaları hususunda ona yardım için teşvik etmiş, bizzat ağaçları kendi elleriyle açılan kuyularına yerleştirmek suretiyle toplu bir seferberlik örneği göstermiştir.³⁸

³⁴ Buhârî, "İlim", 20; Müslim, "Fezâil", 15.

³⁵ Buhârî, "Büyü", 38, "Zebâih", 31; Müslim, "Birr", 146; Ebû Dâvûd, "Edeb", 16 (hadis nr. 4829).

³⁶ Buhârî, "Vesâyâ", 17; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr* (nşr. Muhammed Şekûr Mahmûd), Beyrut-Amman 1405/1985, I, 146 (hadis nr. 341).

³⁷ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411/1990, II, 237 (hadis nr. 2862).

³⁸ Ahmed, *Müsned*, V, 443; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, II, 20 (hadis nr. 2183), 237 (hadis nr. 2862); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra* (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlı), Beyrut 1413/1992, X, 321-322; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1401/1981, I, 510-511. Bu hurma fidanlarından sadece birisini Hz. Ömer'in diktiği ve bir müddet sonra bu fidanın tutmadığının anlaşılması üzerine Resûlullah'ın onu söktüğü, yerine kendi elleriyle yeniden diktiği ve bunun tuttuğu bildirilmektedir. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, II, 20 (hadis nr. 2183); İbn Abdülber, *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashâb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992, II, 635.

Fidanları bizzat kendi elleriyle dikmesi, onu her yönüyle örnek alma gayreti içinde olan müslümanlar için önemli bir teşvik unsuru olan Hz. Peygamber'in fidanların temini ve yerlerinin hazırlanmasında Selmân'ı yalnız bırakmayıp diğer sahâbîleri de ona yardım etmeye teşvik etmesi ve örnek bir önder olarak âdeta bir seferberlik başlatmış olması çevre eğitimi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.

Sürekli mescidi temizleyen bir kadını göremeyen Hz. Peygamber'in onu sorup araştırması, ölüp defnedildiği haberini alınca da bunun kendisine haber verilmemesini eleştirerek kadının kabrine gidip cenaze namazı kılması bu konuya verdiği önemi göstermektedir.³⁹ Bu durum ibadethane vb. halka açık mekânların temiz tutulması ve bu işi yapmak üzere görevliler tayin edilmesi hususunda müslümanlar için güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Yine Hz. Peygamber, kendisine yabancılar, heyetler ve elçiler geldiği zaman elbiselerinin en güzelini giyinmiş, kıyafetini düzeltmiş, yanında bulunan arkadaşlarının da aynı şekilde hareket etmelerini istemiştir.⁴⁰ Ayrıca arkadaşlarına: "Bulabilenler, iş elbiselerinden başka, cuma gününe mahsus bir elbise giyinse"⁴¹ tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tutumuyla Resûlullah'ın, insanların yoğun olarak bulunduğu yer ve zamanlarda, özellikle cuma namazı için toplanılan mescide gelirken temizliğe önem verdiğini, ter gibi nâhoş kokuların sebep olacağı rahatsızlıklara meydan verilmemesi anlayışına yöneldiğini düşünebiliriz. Böylece o hem örnek olmuş, hem de uygulamasını yaptırarak işin önemini kavratmıştır.

4. Kıssalarla Örneklendirmesi

Eğitim alanında kıssaların ve tarihî konuların büyüleyici etkisi insanlık tarihi kadar eskidir.⁴² Hz. Peygamber'in eğitiminin genel çerçevesi içinde yer verdiği bazı kıssalar aynı zamanda çevreyi sevdirmeye ve koruma mesajı içermektedirler.

Hz. Peygamber bütün canlılara sevgi ile bakmanın, özellikle hayvanları gözetip kollamanın önemini anlattığı kıssalarla ortaya koymuştur: "Bir adam yolda giderken son derece susamış ve bir kuyu bularak içerisine inmiş, su

³⁹ Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre siyahî bir kadın - veya bir genç - mescidin kayyumluk hizmetini yürütüyor, orayı süpürüp temizliyordu. Bir süre sonra Hz. Peygamber onu göremez oldu. "Kadın - veya genç - hakkında, ne oldu? Diye bilgi sordu. "O öldü!" dediler. Bunun üzerine "Bana niçin haber vermediniz?" buyurdular. Ashab sanki kadıncağızın - veya gencin - ölümünü, mühim addetmeyip küçümsemişlerdi. Hz. Peygamber: "Kabirini bana gösterin!" diye emrettiler. Kabir gösterildi. Resûl-i Ekrem kadının kabri üzerine cenaze namazı kıldı..." bk. Buhârî, "Cenâiz", 67, "Salât", 72, 74; Müslim, "Cenâiz", 71; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 67 (hadis nr. 3203).

⁴⁰ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Teratîbü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (trc. Ahmed Özel), I-III, İstanbul 1990-93, II, 209.

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 212.

⁴² Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 195.

içmiş. Sonra çıkmış. Bir de bakmış ki bir köpek dilini çıkarmış soluyor. Susuzluktan çiğli toprağı yiyor. Adam kendi kendine, bu köpeğin susuzluğu benim susuzluğumun derecesine ulaşmış diyerek kuyuya inip mestini su doldurmuş, sonra onu ağzı ile tutarak yukarıya çıkarıp köpeğe içirmiş. Allah da bunun karşılığında onu affetmiştir.”⁴³ Hayvanlara merhamet etmek ve şefkatli davranmak gerektiği, onlara ceza vermenin veya eziyet etmenin doğru olmadığı hususunda müslümanlar zaman zaman yine kıssalarla eğitilmişlerdir. Söz gelimi o şöyle buyurmuştur:

“Peygamberlerden birini bir karınca ısırıldı. O da (öfkelenerek) karıncanın yuvasının yakılmasını emretti ve yakıldı. Allah (c.c.) ona şöyle vahyetti: “Seni (sadece) bir karınca ısırışın, sen Allah’ı tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti yaktın.”⁴⁴

Bir diğer kıssa da şöyledir: “Bir kadın bir kedi sebebiyle azap olundu. Onu ölünceye kadar hapsetmişti ve bundan dolayı cehenneme girdi. Onu hapsettiğinde ne doyurdu ve suladı, ne de yerin haşaratından yemesine müsaade etti.”⁴⁵

Bu son örnekte hayvan sevgisinin yanında, onların doğal yaşamlarına müdahale etmemek gerektiği de anlatılmakta ve çevre bilinci yerleştirilmektedir.

5. Güzellikleri ve Temizliği Öne Çıkarması

İslâm dini, giyim ve kuşamla ilgili olarak, örtünmek (tesettür) ve güzel görünmek (ziynet) gibi iki temel gaye hedeflemiştir. Bu husus Kur’an’da:

“Ey İnsanoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecel elbiseler gönderdik... Şeytan, ana babanızı, ayıp yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belâya düşürmesin...”⁴⁶ âyetleriyle vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber, güzel giyinmesiyle içinde yaşadığı toplumda iyi bir intiba oluşturmuştur. Zira giyilen kıyafetler, onların seçimine gösterilen özen, kişisel zevk ve tutumları yansıttığı kadar,⁴⁷ hedef kitleye ne ölçüde değer verildiğini de göstermektedir.⁴⁸

Temizlik ve düzene çok önem veren Hz. Peygamber, terleyince yünü kokmaya başlayan bir elbisesini hemen çıkartmıştır.⁴⁹ Güzel koku sürünmeyi de ihmal etmeyen Resûlullah, bazan kulaklarının yarısına,⁵⁰ bazan da omuzlarına

⁴³ Mâlik, *Muvatta*’, “Sıfâtü’n-nebi”, 23; Ahmed, *Müsned*, II, 275; Buhârî, “Şirb”, 9, “Mezâlim”, 23; Müslim, “Selâm”, 153; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44.

⁴⁴ Buhârî, “Cihâd”, 153; Müslim, “Selâm”, 148; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 176 (hadis nr. 5265); Nesâî, “Sayd”, 38.

⁴⁵ Ahmed, *Müsned*, II, 286; Buhârî, “Enbiyâ”, 54; Müslim, “Selâm”, 151, “Birr”, 133.

⁴⁶ el-A’râf 7/26-27.

⁴⁷ Judi James, *Beden Dili* (trc. Murat Sağlam), İstanbul 1999, s. 17.

⁴⁸ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, İstanbul 1993, s. 217.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 19.

⁵⁰ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye* (nşr. Seyyid b. Abbas el-Celemi), Beyrut 1414/1993, s. 47-48.

kadar inen⁵¹ saçlarını, sakalını hiçbir zaman dağınık bırakmamış,⁵² i'tikâfta⁵³ olduğu zamanlar bile başını uzatarak eşine taratacak derecede saçlarına dikkat etmiştir.⁵⁴

Hız. Peygamber güzel görünümüne önem vermekte, bunun kaynağını doğrudan Allah'a dayandırmakta ve müslümanları, hayatlarının her safhasında güzelliği aramaları, iç görünüşleriyle olduğu kadar giyimlerinde ve diğer günlük işlerinde bunlara dikkat etmelerini istemektedir.⁵⁵ O, güzelliğe ve estetiğe verdiği önemi bazan "eğer bu şartlarda böyle ise, normal durumlarda çok daha dikkat etmemiz gerekir"⁵⁶ dedirtecek bir mesajı içeren örneklikle ortaya koymuştur. Söz gelimi hazır bulunduğu bir cenaze merasimi sırasında mezarın içinde hafif bir kazılış hatası görerek bunun derhal düzeltilmesini emretmiştir. Bu kazılış hatasının ölüyü rahatsız edip etmeyeceğinin sorulması üzerine "Aslında böyle şeyler ölüyü ne sıkır, ne de ona rahatsızlık verir, fakat bu, sağ olanların gözlerine güzel görünmesi içindir"⁵⁶ buyurmuştur.

Onun giyeceklerle alakalı düşüncesi, "temizlik, tertiplilik, estetiği gözetme, kendine yakıştırma, sadelik ve ihtiyacı karşılama"⁵⁷ olarak değerlendirilmiştir. Bir hadisinde o "Giyimde sadelik imandandır"⁵⁸ buyurmuş; giyim ve kuşamda söz konusu olabilecek üstünlük taslama ve çalım satma gibi dürtüleri hoş görmediğini ifade etmiştir. Ancak sadelik, pejmürde giyim tarzı değildir. Yine bir sözyle Hız. Peygamber, "Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever"⁵⁹ buyurmuş ve cimriliğe kaçılmamasını istemiştir.⁶⁰

Hız. Peygamber'in güzelliği ve temizliği öne çıkardığı hususlardan bazılarını kefenin güzel yapılması,⁶¹ safların düzgün ve güzel tutulması,⁶² insanlara eziyet veren her türlü şeyin yollardan kaldırılması,⁶³ yolların ve gölgeliklerin (dinlenme yerlerinin) tuvalet olarak kullanılmaması,⁶⁴ avluların temiz tutulması,⁶⁵

⁵¹ Buhâri, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâil", 95.

⁵² Ebû Dâvûd, "Tereccül", 3.

⁵³ İ'tikâf, ibadet amacıyla bir müddet camide kalmaktır. Bilgi için bk. Mehmet Şener, "İ'tikâf", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 457.

⁵⁴ Buhâri, "Hayız", 2, 5; Müslim, "Hayız", 6.

⁵⁵ Mâlik, *Muvatta'*, "Şa'r", 7; Ahmed, *Müsned*, IV, 180; Müslim, "İmân", 147; Ebû Dâvûd, "Libâs", 25, 14; Tirmizî, "Edeb", 54.

⁵⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1404/1983, XXIV, 306 (hadis nr. 775).

⁵⁷ Hüseyin Algül, *Peygamberimiz'in Şemâili Ahlâk ve Âdâbi*, İstanbul, ts., s. 94.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Tereccül", 1; İbn Mâce, "Züh'd", 4.

⁵⁹ Ahmed, *Müsned*, II, 182.

⁶⁰ Şah Veliyullah Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliğa* (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994, II, 601.

⁶¹ Nesâî, "Cenâiz", 37.

⁶² Buhâri, "Ezân", 71, 72, 74; Müslim, "Salât", 122, 125; Ebû Dâvûd, "Salât", 93, 98.

⁶³ Buhâri, "Hibe", 35, "Mezâlim", 28; Müslim, "İmân", 58.

⁶⁴ Müslim, "Tahâret", 68; Ebû Dâvûd, "Tahâret" 14 (hadis nr. 25-26).

⁶⁵ Tirmizî, "Edeb", 41 (hadis nr. 2799).

kan, saç, tırnak vb. şeylerin ortada bırakılmadan gömülmesi⁶⁶ gerektiği vb. şeklinde özetleyebiliriz.

Şüphesiz bütün bunlar Hz. Peygamber'in müslümanları içinde yaşadıkları çevreyi anlama ve koruma yönünde eğitmek istediğinin yansımalarıdır.

6. Çevre Unsurlarına Şefkat ve Merhametle Yaklaşılmasını Önemsemesi

Hz. Peygamber müslümanları önemli çevre unsurlarından birisi olan hayvanlar konusunda eğitirken, onlara merhamet ve şefkatle yaklaşılmasını, katı yürekli ve merhametsizce davranılmamasını tembih etmiştir.⁶⁷ Ayrıca o, hayvanların gereksiz yere öldürülmemelerini,⁶⁸ çeşitli iş ve eğlencelerde onlara işkence ve eziyet edilmemesini,⁶⁹ aç ve susuz bırakılmamalarını, üreyip çoğalabilecekleri, hayatlarını devam ettirebilecekleri doğal ortamlarına müdahale edilmemesini söylemiş,⁷⁰ bilakis gıdalarına ve bakımlarına özen gösterilmesini, yavrularına dikkat edilmesi⁷¹ gerektiğini belirtmiştir.

Eğitilmemiş bir deveye bindirilen Hz. Âişe'nin hayvana vurması, onu ileri geri sürmesi üzerine Resûlullah ona "Bir şeyin içine yumuşaklık girdi mi onu mutlaka süsler, bir şeyden de çıkarıldı mı onu mutlaka kusurlu yapar" buyurmuştur.⁷²

Hz. Peygamber bir defasında "Haksız yere bir serçeyi öldüren kimseden kıyamet günü Allah hesap soracaktır", buyurmuştu. O'na: -Ya Resûlallah, onun hakkı nedir? diye sorulunca Hz. Peygamber: "Hakkı, başının koparılıp atılması, kesilip yenilmesidir"⁷³ şeklinde cevap vererek avlanmayı belli bir disipline koymuştur. Çünkü bir hayvanın zevk için öldürmesi israf olup mahlûkata zulüm anlamı taşır ve yasaktır.

Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman Medineliler, (diri olan) develerin hörgücünü ve koyunların kuyruğunu kesiyorlar ve bunları yiyorlardı. Bu durum üzerine Resûl-i Ekrem "Hayvan diri iken ondan her ne kesilmiş ise, bu meyte (leş) hükmündedir, yenilmez"⁷⁴ buyurmuştur. Canlı hayvanın bir uzvunu kesmek, hayvana karşı büyük bir merhametsizliktir. Bu yasaklaması ile Resûlullah, canlı-cansız bütün varlıklara rahmet olarak gönderildiğini göstermektedir.

⁶⁶ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, I, 23; Deylemî, el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb, Beyrut 1986, I, 102;

⁶⁷ Ahmed, *Müsned*, I, 204, 205, Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44 (hadis nr. 2549).

⁶⁸ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16-17, "Şirb", 9; Müslim, "Müsâkât", 48, "Selâm", 151.

⁶⁹ Buhârî, "Zebâih", 25; Müslim, "Sayd", 58.

⁷⁰ Mâlik, *Muvatta'*, "Hacc", 79; Müslim, "İmâre", 178; Nesâî, "Menâsik", 78 (hadis nr. 2816).

⁷¹ Ahmed, *Müsned*, III, 484; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 112 (hadis nr. 2675), "Edeb", 163 (hadis nr. 5268).

⁷² Müslim, "Birr", 78; Tirmizî, "Birr2, 16; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11.

⁷³ Nesâî, "Dahâyâ", 42.

⁷⁴ Tirmizî, "Et'ime", 4 (hadis nr. 1480); Ebû Dâvûd, "Sayd", 3 (hadis nr. 2858); İbn Mâce, "Sayd", 8 (hadis nr. 3216).

Müslümanların hayvan vakıfları kurmaları, kuşların beslenmeleri için tahıl satılması, çaresiz olanlarının himayesi ve beslenmesi için kurumlar açılması Hz. Peygamber'in hayvanlarla ilgili olarak verdiği eğitimin tarih içindeki bir tezahürüdür.

Resûlullah'ın şefkat ve merhametle yaklaşılmasını istedikleri arasında hayvanlardan başka bitkiler de yer almaktadır. Söz gelimi o, yaprakları sopa ile vurarak, ağacın dal ve budaklarını zorlayıp kırarak dökmek suretiyle ona zarar verilmesini tasvip etmeyip, hafif ve yumuşak bir vuruşla ağacın dal ve budaklarına zarar vermeden (kendiliğinden düşmek üzere olanlarının) dökülmesini istemiştir.⁷⁵ Ayrıca o, "Fâcirlerin ölümüyle insanlar, ülkeler, ağaçlar ve hayvanlar rahata ererler"⁷⁶ buyurarak ağaç vb. şeylere zarar vermenin günahkârlık olduğunu belirtmiş, hayvanlardan başka bitkilere de şefkat ve merhametle yaklaşılmasının önemini vurgulamıştır.

7. Öğütlerle Teşvik ve Sakındırmaları

Öğüt; nasihat etmek, hayrı hatırlatmak ve doğruya yöneltmektir. Yerinde bir öğüt, ahlâkı olgunlaştırmak, davranışları değiştirmek ve iyi huylar kazandırmak için vicdanları müsbet yönde etkiler.

Hz. Peygamber'in eğitiminde öğüdün yeri büyüktür. Çünkü insanın kendine söylenenlerden etkilenme özelliği vardır.⁷⁷

Râfi' b. Amr çocukken ensardan birinin hurmalarını taşlar. Sahibi de yakalayıp doğru Hz. Peygamber'e'a getirir. Resûlullah, Râfi'e son derece şefkatli bir tavırla "Yavrum, niçin hurmaları taşıyorsun?" diye sorar. Arkasından da "Ağaçları taşlama, dibine düşenleri al, ye!" diyerek bir çıkış yolu gösterir. Bu arada başını okşayarak şöyle bir dua yapar: "Allah'ım onun karnını doyur".⁷⁸

Hz. Peygamber çevreyi kirletenleri uygun bir şekilde uyarılmış, şahısları rencide etmeden onları bu konuda eğitmeye çalışmıştır. Resûlullah'ın arkadaşlarıyla sohbet ettiği bir sırada içeriye gelen bir bedevî mescidin bir tarafına küçük abdest bozmaya başlamış, durumu şaşkınlıklar içinde izleyen sahâbiler ona bağırmışlardı. Hz. Peygamber duruma müdahale ederek, "Bırakın, (işini görsün) sonra idrarının üzerine bir kova su dökün; zira siz güçlük değil, kolaylık göstermek üzere gönderildiniz" buyurmuş, ardından da bedevîyi yanına çağırarak, onu "Bu mescidler ne idrar, ne de başka bir pislik içindir. Bunlar, Allah'ı anmak, namaz kılmak ve Kur'an okumak için yapılmıştır"⁷⁹ diye uyarmıştır. Resûl-i Ekrem bedevînin bu işi kasten yapmadığını, bilgisizliği sebebiyle böyle davrandığını düşünmüş olmalıdır. Dolayısıyla ona bağırp çağırma,

⁷⁵ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 95-96 (hadis nr. 2039).

⁷⁶ Müslim, "Cenâiz", 61 (hadis nr. 950).

⁷⁷ Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, s. 235.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 94; Tirmizi, "Büyü", 54; İbn Mâce, "Ticâret", 67.

⁷⁹ Müslim, "Tahâret", 100.

azarlama doğru bir hareket değildir.⁸⁰ Nitekim Hz. Peygamber de, onu bu haliyle kabullenip muhatap almış ve doğruları kendisine anlatmıştır. Görüldüğü üzere Resûlullah öğüt verirken son derece nazik davranmaktadır. Böylece birinci örnekte ağaçlara zarar verilmemesi, ikinci örnekte de temizlik öğretilmiş, bu eğitim ile aynı zamanda çevre bilinci de yerleştirilmiştir.

8. Çevreyi Koruyanları Manevî ve Maddî Açıdan Ödüllendirmesi

a. Çevreyi Koruma ve Zenginleştirmeye İbadet Statüsü Vermesi

Hz. Peygamber ağaç ve yeşillik ile ilgili eğitiminde, müslümanları bu işe yönlendirmek üzere ağaçlandırma ve yeşillik oluşturmaya ibadet boyutu kazandırmıştır. Dikilen ağaçlardan insan veya diğer varlıklardan herhangi birinin yararlanması halinde, ağaç sahibinin ibadet sevabı alacağını: “Bir müslüman bir ağaç diker veya bir tohum eker de bunların mahsulâtından bir kuş, insan veya hayvan yiyecek olsa, bu onun için bir sadaka olur”⁸¹ sözleriyle dile getirmiştir.

Hz. Peygamber’in eğitimi ile yetişen sahabenin çevre duyarlılığı da ayrı bir mesaj içermektedir. Ağaç dikmenin dünya hırsından ve dünya malına düşkünlükten kaynaklanan bir uğraş olduğu zannıyla⁸² bir kimse ağaç dikerken Ebü'd-Derdâ'ya uğramış ve “sen Resûlullah'ın dostu ve arkadaşı olduğun halde ağaç mı dikiyorsun?” diye hayretini bildirmişti. Bunun üzerine o: “Dur, acele etme! Ben Resûlullah'ın ‘Bir kimse bir ağaç diker de o ağaçtan bir insan yahut Allah'ın yaratıklarından herhangi bir yaratık meyve yerse, muhakkak bu yenilen mahsul, diken kimse için sadaka olur’ buyurduğunu işittim”, demiştir.⁸³ Hadiste, ağaçtan, sadece ağacı dikenler veya insan nesli değil, çevreyi tamamlayan diğer unsurların (yaratıkların) faydalanmalarının da söz konusu olduğu görülmektedir ki bu, bir bütün olarak çevreyi gözetmenin önemini ortaya koymaktadır. O kadar ki, kıyamet kopmak üzere olsa bile, ellerinde bulunan fidanları dikmeleri gerektiği bildirilmek suretiyle⁸⁴ müslümanlar güçlerinin yettiği her zaman diliminde buna teşvik edilmişlerdir.

b. Çevreyi Koruyanları Maddî Açıdan Ödüllendirmesi

İnsanlar fitrat itibariyle cömertçe davranışlardan hoşlanırlar. Bazı özellikleri olan arazilere sahip olabilmek, mülk edinebilmek için öne sürülen şartlar arasında ağaç dikmek vb. faaliyetlerin bulunması da teşvik unsuru olarak değerlendirilmelidir.

⁸⁰ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlakı*, İstanbul 1980, s. 289.

⁸¹ Buhârî, “Hars”, 1, “Edeb”, 27; Müslim, “Müsâkât”, 12; Tirmizî, “Ahkâm”, 40 (hadis nr. 1382).

⁸² Yûsuf el-Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet* (trc. Özcan Hıdır), İstanbul, ts. (Ravza Yayınları), s. 193.

⁸³ Ahmed, *Müsned*, VI, 444.

⁸⁴ Ahmed, *Müsned*, III, 191; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, III, 259–260 (hadis nr. 3497-3499); Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, I, 241 (hadis nr. 927).

Hız. Peygamber, verimsiz ve çorak haldeki sahipsiz arazilerin verimli hale getirilmesi suretiyle sahiplenilebileceğini “Sahibi olmayan bir araziyi kim ihya ederse, bu araziyi herkesten ziyade o hak kazanır”⁸⁵ sözleriyle bildirerek müslümanları çevreyi korumaya, ağaç ve yeşillik oluşturmaya teşvik etmiştir.⁸⁶

Yine aynı konu ile ilgili olarak Urve şu bilgiyi vermektedir: “Şehâdet ederim ki, Hz. Peygamber şuna hükmetti: Arz, Allah'ın arzıdır, insanlar da Allah'ın kullarıdır. Kim bir ölü araziyi ihya ederse, bu yere, o, herkesten ziyade hak sahibi olur. Bu hükmü Resûlullah'tan bize, ondan namazı getirenler getirdi.”⁸⁷ İmam Şâfiî, sahipsiz bir arazinin mülkiyetini elde etmek için söz konusu arazide kuyular açmak veya oraya su getirmek, toprağını ziraata elverişli hale getirmek, ağaç dikmek, ekin ekmek vb. şartların yerine getirilmesini gerekli görmektedir⁸⁸ ki bu da ağaç ve yeşilliği teşvik eden unsurlar olarak görülmelidir.

Hem toprağın korunmasına, hem de ağaç ve yeşillik oluşturulmasına teşvik olarak Hz. Peygamber “Her kimin yeri varsa onu eksin, kendisi ekmezse onu din kardeşine ektirsin”⁸⁹ buyurmaktadır.

9. Çevreye Zarar Verenler İçin Maddî ve Manevî Müeyyideler Koyması

Hız. Peygamber ağaç ve yeşillik oluşturulması için teşvikleri yanında korunmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Genel olarak ağaçların gereksiz kesimini ve onlara zarar verilmesini yasaklamış,⁹⁰ kesilenlerin yerine yenilerinin dikilmesini emretmiş,⁹¹ bulunduğu çevre açısından önemli faydalar sağlayan bazı ağaçların (söz gelimi sidre ağacının⁹²) kesimini ise özellikle yasaklamıştır.⁹³

⁸⁵ Urve b. Zübeyr “Hz. Ömer halife iken bu hadisin hükmünü tatbik etti” demiştir. bk. Buhârî, “Hars”, 15.

⁸⁶ Dârimî, “Büyü”, 65; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (trc. Cemaleddin Saylık), İstanbul 1981, s. 314.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 37 (hadis nr. 3073).

⁸⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut 1393/1973, IV, 41; Yahyâ b. Âdem el-Kureşî, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1384/1964, s. 86 (hadis nr. 284).

⁸⁹ Müslim, “Büyü”, 88, 89, 91, 92, 94-98, 102.

⁹⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, Beyrut 1983, V, 220 (hadis nr. 9430); V, 201 (hadis nr. 9381).

⁹¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-büldân*, Beyrut 1987, s. 17.

⁹² Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sidreleri (Arabistan kirazı) kesenler, yüzlerinin üzerine ateş atılacaklardır”. bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 159 (hadis nr. 5239).

⁹³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 159; “Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 141. Söz konusu yasak, Ebû Dâvûd'dan nakledilen açıklamadan da anlaşılacağı gibi, ağaca izafe edilen kutsiyetten ziyade, ağacın insanlara faydalı olması durumundan kaynaklanmaktadır. Yasak mutlak olmayıp, şartlara göre değişiklik arzeder. bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 159 (hadis nr. 5241). Dolayısıyla benzeri yasaklamalar, şartlar gerektiğinde diğer birtakım ağaçlar hakkında da uygulamaya konabilir. Hz. Peygamber'in, yerine bir yenisinin dikilmesi şartıyla sidre ağacının kesilebileceğini ifade etmesi de bu hususu teyit etmekte-

Resûlullah bu günkü anlamıyla yeşil kuşak olarak da değerlendirebileceğimiz yasak bölge uygulamasının "...O (Mekke), Allah'ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar yasaktır. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez, yaş otu da koparılmaz..."⁹⁴ sözleriyle devam ettiğini bildirmiş ve uygulama alanlarını "Ya Rabbi! Hz. İbrâhim Mekke'yi yasak kıldığı gibi, ben de Medine'yi yasak kıldım. Onun iki kayalığı arası yasaktır"⁹⁵, ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz,⁹⁶ otu yolunamaz,⁹⁷ ağaçlarının yaprağı silkelenemez..."⁹⁸ sözleriyle de genişletmiştir. Bu bölgelerde bulunan bütün canlıların korunması konusunda titiz davranmış, belirtilen kurallara uymayanlar hakkında "Medine, Âir (Ayr) ile Sevr arası olmak üzere yasaktır. Dolayısıyla kim orada yasak bir iş yapar veya bid'at işleyeni himaye ederse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne tövbesini, ne de fidyesini (farz veya nafîle hiç bir ibadetini) kabul eder"⁹⁹ buyurmuştur. O bu ifadeleriyle insanlar üzerinde vicdanî ve ahlâkî; "kim burada (yasak bölgede) avlanan ve ağacını kesen birini yakalarsa onu engellesin, elbise ve malzemelerini elinden alsın"¹⁰⁰ buyurarak da fiilî ve hukukî müeyyideler uygulanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹

Sonuç

İslâm dinini tebliğ eden Hz. Peygamber, bu görevini yeryüzünde bir çevre içinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla onun tebliğ ettiği din ve getirdiği hayat anlayışının çevreden ayrı ve ona duyarsız olduğunu düşünmek mümkün değildir. Resûlullah'ın söz ve uygulamaları, -yaşadığı devir açısından- çevre sorunu olarak kabul edilebilecek hususların çözümü yanında, günümüz çevre problemlerinin çözümü için de referans olabilecek ölçü ve kuralları içermektedir.

İnsanın ruhî ve ahlâkî yapısının çevre üzerinde önemli etkileri vardır. İnsan, yaşadığı ve diğer canlılarla paylaştığı doğal çevreyi korumak ve yaptığı tahribatı gidermekle yükümlüdür. Buna göre, önce insanı doğaya karşı duyarlı

dir. bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inin X ve XI. cildi olarak), Beyrut 1403, XI, 11 (hadis nr. 19758); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 140.

⁹⁴ Buhârî, "Sayd", 8-10; Müslim, "Hacc", 445.

⁹⁵ Buhârî, "Cihâd", 71, 74, "Fezâilü'l-Medîne", 1, "Enbiyâ", 10, "Megâzi", 27; Müslim, "Hacc", 456.

⁹⁶ Müslim, "Hacc", 458, 459.

⁹⁷ Müslim, "Hacc", 464.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 96 (hadis nr. 2035, 2039).

⁹⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 95-96 (hadis nr. 2034).

¹⁰⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 262-263 (hadis nr. 17151); Müslim, "Hacc", 461; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 95-96 (hadis nr. 2037-2038).

¹⁰¹ Buhârî, "Sayd", 8-10; Müslim, "Hacc", 445, 452, 456, 461.

hale getirmek, bilgilendirmek ve ona doğru davranışlar kazandırmak zorunluluğu vardır.

İslâm çevre eğitiminde her şeyden önce insanın çevresi konusunda bilgilendirildiği, çevrenin fizikî kıymetinin ötesinde manevî bir değeri olduğunun ve insan-çevre ilişkilerinin hangi ölçüler içinde olması gerektiğinin zihinlere yerleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, çevrenin geliştirilip güzelleştirilmesi ve korunması hususunda müslümanların eğitiminde, psikolojik yönlendirme, ibadet statüsü kazandırma, ekonomik kazanç yolu olarak sunma, yeşil kuşak uygulaması olarak kabul edebileceğimiz alan tesbitleri ve bunların korunması için ahlâkî ve hukukî müeyyidelerin belirlenmesi ve uygulanması gibi yöntemler takip edilmiştir. Hz. Peygamber'in doğrudan örnek olması ve arkadaşlarını ağaç dikme vb. konularda yardımlaşmaya ve toplu seferberliğe çağırması yanında onun temizlik ve güzellik (estetik) ile ilgili çabaları da dikkat çekmektedir.

Özellikle çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu ülkemizde (veya ülkelerde), onun çevre eğitimi ile geçmişte ashâbına kazandırdıklarını tekrar hayata geçirmek suretiyle, çevre sorunlarının giderilmesinde mesafe almak ve başka uluslara da bu hususta örnek olmak mümkün olabilecektir.

“Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları”

Özet: Temelde bir insan tipolojisi sorunu olan çevre kirliliğinin çözümünde çevre eğitiminin rolü inkâr edilemez. Diğer canlılarla paylaştığı doğal çevreyi korumak ve yaptığı tahribatı gidermekle yükümlü olan insanı, öncelikle doğaya karşı duyarlı hale getirmek, bilgilendirmek ve ona doğru davranışlar kazandırmak zorunluluğu vardır. Tebliğ görevini yeryüzünde bir çevre içinde gerçekleştirmiş olan Hz. Peygamber'in çevre eğitimi konusunda ortaya koymuş olduğu öğretilerin göz ardı edilmemesi gereği açıktır. Zira o, söz ve uygulamaları ile müslümanları çevrelerine karşı duyarlı hale getirmiş ve onları çevre ile olan ilişkileri hususunda eğitmiştir.

Atıf: Yunus MACİT, “Sünnet Verileri Işığında Çevre Eğitiminin Esasları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, III/2, 2005, ss. 111-128.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, İnsan, Çevre, Eğitim, İnsanın Çevre Eğitimi.